

KNEKTMINNEN (NK nr 16 1934-01-20)

N:r 16 Öhman i Långnäs och n:r 8 Spjut i Alvik berättar om sina dagar i kronans rock på Notvikens läger

Det är inte många kvar av de indelta soldater som en gång tjänade Kungl. Majestät och kronan och för den skull trampade sig trötta på Notvikens gamla hed. Och lägerplatsen! När detta skrivs ligger den snövit och vinterfrusen och intet står där uppställt i mönstergill exercisordning som förr så många gånger. Men det skulle roa mig att se några av de kompanier som på hemsmidda klackjärn gjorde sina helomvändningar på Notvikens lägerplats. Att få se tälten en höstkväll med sprakande eldar, att få höra soldatvisorna runga ut över nejden, eller höra hästarnas frustande och tramp i något stall någonstans! Det är bara fromma och enfaldiga önskningsar. – Notvikens läger har haft sin glanstid. - - den gamla tiden är icke mer vad den varit. Den skall knappast mer trampas av soldatstövlar och ädla hästar. Barackerna äro borta, aldrig mer skola gamla krigarbussar brumma under deras åsar.

Den tiden är förbi! Skola vi få en uppfattning om hur dagarna gingo, och hur livet gestaltade sig på den gamla lägerplatsens glansdagar, få vi vända oss till tummade och gulnade luntor och rullor och till de gamla soldaterna. Och de kunna berätta en hel del. Men det är icke många kvar av det gamla gardet; dock finns det ännu en och annan som är en flitig berättare av sina gamla minnen. De ha dessa gamla bussar, ett aldrig sinande förråd av historier och upplevelser från ett för länge sedan förflutet lägerliv. Det är därför enbart nöjsamt att träffa samman med dem och få en pratstund.

Det är icke alltid man träffar på dessa gamla knektar i soldattorpen, det är fastmera sällan soldattorpen som mestadels försvunna, ombyggda eller rivna. Ett och annat står dock kvar med den gamla obligatoriska roteskylten över den lilla stugans dörr. Enstaka äro de, dessa hedervärda stugor, men de finnas dock ändå, idylliskt gömda i skogens famn.

För att få höra något om forna tiders lägerliv begav jag mig fördenskull att med undran om jag skulle lyckas till ett par byar, där jag trodde någon gammal soldat skulle dyka upp med sina minnen. Jag styrde kosan till Långnäs och Alvik, byar som så gott som höra samman med varandra. En av de första gårdarna i Långnäs andades trots sin yttre förvandling soldatluft, och därför beslöt jag mig för att titta in där och konstatera fakta. Och förvisso, där bodde till och med en gammal knekt, numro 16 Lars Erik Öhman, 72 år gammal, långväxt, smärt och ungdomlig. Den gamle knekten var nyss uppstigen när jag trädde in i hans välpyntade och nätta hus.

- Go morron, go morron!

- Ja man ligger lite längre nu på gamla dar, sedan reveljen slutat blåsa uppståndelse för mig på Notviken. Vad skall en gammal knekt som jag göra förresten än att leva på minnen på vad som varit och hämta pension när tid därtill kommer. Och hade det inte varit våran riksdagsman i Antnäs, Nilsson ni vet, så hade jag nog varit utan den också.

- Men ni hade ju tjänat knekt i många år?

- Ja visserligen! Jag trädde på mig kronans kläder för första gången 1882 – det år man flyttade Norrbottens fältjägarbatalens övningsplats till Notviken. Där erhöll jag som indelt soldat numret 16 och namnet Öhman – mitt namn var Ahlkvist före soldattiden. På grund av sjukdom erhöll jag avsked år 1902, ett par månader innan jag hade tjänat den för pensionen bestämda tiden, som är 20 år. När jag således inte uppnått lagstadgad tjänstetid kunde jag inte få pension. Detta grämde mig utan återvändo, varför jag gick till riksdagsman Nilsson och bad honom hjälpa mig. Detta gjorde han med det resultat att jag tilldelades pension. Men hade det som sagt inte varit Nilsson, så hade jag nog fått ”titta i månen” efter min pension.

- Nå, vad säger ni om lägerlivet? Det vore verkligen intressant att veta; det är ju så många som ha alla möjliga fel på det både då och nu?

- Ja, skall jag säga er sanningen, så var det ett prima liv, fast det ingalunda saknade sina inslag av strapatser och möda. Det var ett liv, rikare på omväxling än något annat yrke. Visst måste jag medge, att det i början var lite si och så både med det ena och det andra. Lägerplatsen var ju också ny, det var det första året, så det var inte så gott att från början få det som det skulle vara. En stor olägenhet var svårigheterna med utspisningen. Det fanns i förstone inga matsalar, man nödgades intaga sina måltider i det fria vid långa bord. Stundom hände det att det var ett tunt lager av sand på både gröt och soppa, när man satte sig till bords – det betydde ändå föga – en soldatmage skall tåla allt, utan att knota. Men sedan matsalarna blevo i ordning blev det ju det tänkbarast bästa även ifråga om utspisningen. Och maten var prima, så mycket vi orkade fingo vi äta, det blev ändå många gånger en stor gryta över. Vi började vår dag klockan 5, då vi fingo en stor mugg kaffe, riktigt ”lappkaffe” ska ni tro, och på aftonen vid 4-5 tiden voro vi lediga för dagen såvida det inte var någon fältmarsch eller manöver. På två stora manövrar har jag också varit, till Hälsingland och till Göteborg.

- Det var väl roligt att få komma ut lite?

- Jo visst, var det uppfriskande, men dock har jag ett obehagligt minne från särskilt en manöver, jag minns inte riktigt vad platsen hette, men det var i alla fall under Enköpingsmanövern. Vi samlades på ett stort vetefält, där kungen skulle avtacka oss. Det var många tusen man med den gången, och det gjorde mig ont att se hur säden nedtrampades. Det har jag kommit ihåg så många gånger, och det svider i mitt gamla hjärta för varje gång. Det var ju ändå Guds gåvor som vi trampade under fötterna.

Befälet! Jo, det kan jag också säga var utmärkt, särskilt en, som var kapten när jag trädde i tjänst, men som sedermera blev major och även överste. Han hette Melander. Denne man glömmet jag aldrig! Han var sträng och fordrade en stark disciplin, men han var omutligt rättvis. Dessutom gjorde han, som en sann och verkligt kristen – han var nämligen starkt religiös – regementet och manskapet stora tjänster. Hans ord och befattningen hade en enastående effekt. Det var inte utan att det inte festades om lite grundligt någon gång då och då på officersmässen. Ej sällan hörde vi, manskapet, glada visor därifrån till långt in på nätterna, och då var det inte underligt om inte menige man började göra likadant och ändå värre. Men Melander sade en gång för alla ifrån, att skulle dom ha roligt fick de hållas på sina, - han mente därvid officerarna som skulle gå före med gott exempel. Och tyst blev det!

På paviljongen fick man obehindrat köpa brännvin för 50 öre kvarteret – flickorna som skötte om kaggen var heller aldrig så noga utan även sedan det var stängt för dagen kunde man få sig ett kvarter till och med om kassan för tillfället var tom.

Det är så mycket att berätta om Notvikens lägerplats, så varken ni eller jag skulle stå ut med det. Huvudsumman av det hela är i alla fall att soldatlivet är ett härligt liv, en tjänst åt fosterlandet som man yves över att få göra, och vad är härligare än det? säg mig!

Det är nu 22 år sedan jag lämnade in kronans habit för sista gången och många gånger har jag kommit ihåg de gamla dagarna. Men även sedan jag tog avsked har jag fått vara med om tilldragelser som verkligen fröjdat det gamla knekthjärtat. Det var för några år sedan då vi äldste blevo kallade till Boden på en högtidlighet. Det glömmer jag aldrig. Då var vår gamle kompanichef, överste Melander med. Han höll därvid ett tal till oss, hans gamla kamrater, varma och kärleksfulla ord kom oss den gången till del, som aldrig förr. Och sedan överräckte han till var och en av oss en Bibel och sade oss farväl. Det var sista gången jag såg min avhållne chef, han med det stora varma hjärtat. han är död nu, men jag bevarar hans fotografi, på vilket han själv skrivit sitt namn som ett dyrbart minne.

Men Bibeln är borta. Före jul ifjol brann min lilla nätta sommarstuga ner till grunden, och där hade jag det vackra minnet, som jag uppriktigt sörjer mer än något annat. Givaren mente så innerligt väl med den.

Det hade blivit full dager när vi skildes. Och så svängde jag om knuten för att begiva mig till Alvik och där söka upp n:r 8 Spjut, som nu gjorde sin fosterlandstjänst i en bondes aktade och fredliga värv.

N:r 8 Spjut har sin ägandes gård längst bort i Alvik, den är inte svår att finna, värre är det att få fatt på bonden själv, som för dagen hade hand om "penningpungen" och fördenskull å dragande kall och ämbetets vägnar var på vandring genom byn, utövande frikostig utdelning av pengar, likvid för gruskörning, för vilka medel han blivit satt till förvaltare.

Äntligen lyckades jag dock stoppa nr 8 Spjut i hans fredliga värv, vi styra hemåt till hans lugna hem, där hans hustru välkomnar mig med en kopp kaffe, som sed är.

Spjut började som soldat år ---- och tjänstgjorde till år 1908, då han tog avsked med goda vitsord och köpte sig det hemman han nu innehar. Hans första regementschef hette Alsterlund.

Det vart en härlig tid säger så Spjut, de dagar man var på Notviken. Jag skulle vilja göra om dem igen, trots mina 62 år. Jag tror säkert det skulle vara bättre än att nu för tiden vara bonde, det är som "trollkonst" om en bonde kan klara sig nu tycker jag. Man hade ju som soldat även sin lilla betalning, visserligen var den inte stor, den var den överenskommelse man kunde göra med bönderna på roten, men man hade ju därtill fri mat och präktig mat samt fria kläder eller betalning därför. Och sedan andra förmåner. En soldat betraktades på den tiden helt annorlunda än nu. Av bönderna skulle han åtnjuta fri skjuts vid förekommande kommenderingar och värme i böndernas kyrkstugor vid kyrkbesök.

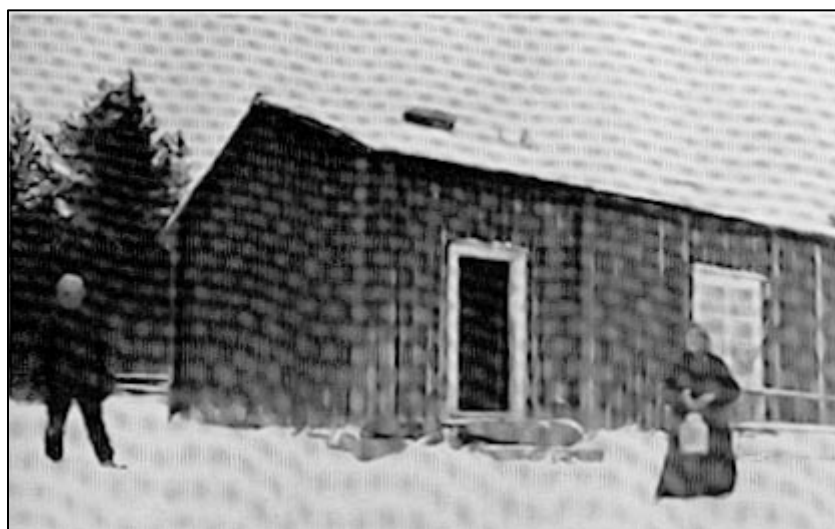
Jag minns särskilt en gång när jag stred med major Melander om saken. Han sade till mig att "fordrar han mer än vad förordningar och författningar säger därom, åker nr 8 Spjut i arrest". Om jag än ska sitta hela natten, sade han, skall jag nogsamt undersöka den saken, så till i morgon bittida slipper nr 8 arrest, men då åker han in. Emellertid, en lång tid efter tystnaden, den gick kl 10 på kvällen. Hörde jag hans tordönsstämma som sade: Nummer 8 Spjut! Jag rusade genast upp från sängen, fick se major Melander stående i dörren. I nattskjortan intog jag den allra bästa givaktställning jag kunde och undrade vad som skulle komma att hända.

Nr 8 Spjut har rätt, bönderna skall skjutsa honom till kommenderingarna, jag kan inte förstå att jag inte kände till den författningen. Nr 8 får därför ursäkta att jag förgick mig i går afton, sade han, varefter jag kröp ned i min säng betydligt glad över att för en gång skull hade rätt. Men det var inte slut med det. Påföljande dag vid morgonbönen blev jag kommenderad vid majorens sida när han inför hela kompaniet talade om hur det var, och även då bad hon om ursäkt. Det var en enastående man denne Melander, hans make torde väl aldrig gå att uppbringa, men sträng och bister såg han ut, och det var han. Den goda sidan hade han inåt.

Medan jag nu håller på med det som fordom timat skulle jag kanske tala om att jag varit i krig en gång, ett flaskkrig. Som ni förstår så var det inga ledsamheter hos krigsfolket på den tiden. Volontärerna från gränsbygden ville draga fingerkrok eller skätkäpp med oss andra. Så en gång, liksom så många andra förlorade de, varför de blevo ursinniga. För att betala oss för det nederlag de hade lidit började de kasta tombuteljer allt vad de orkade. Kriget blev naturligtvis "ömsesidigt" och otroliga mängder flaskor dansade över huvudena. Det var på hösten så det var becksvalt ute. Men så uppenbarade sig regementsadjutanten Hultberg, en verklig jätte, som blott med sitt imponerande yttre skrämde alla på flykten, vän och fiende om vartannat.

Nu har jag mitt lilla jordbruk och även det är en fosterlandstjänst. Ett stycke härifrån ligger ett soldattorp som till det yttre är orubbat. Det uppfördes 1861 och tillhörde roten nr 9 Ahlm. Stugan som nu bebos av nr 8 Spjuts svärmoder, en kry och rask gumma om 85 år, är hans hustrus. Hon inköpte den 1910 för de penningar hon sparat från den tid hon hade plats hos bönder. Vackert gjort, det måste man i sanning säga.

Det blev afton på veckans första dag. Och så var det slut. Mycket mer skulle ju höra minnena till, men eftersom det är klokt att följa visa råd och det finns ett förnuftigt ordspråk som säger "För mycket och för litet skämmer allt", sätter jag punkt.



Almtorpet i Alvik, t v bonden och f d indelte knekten Gustav Spjut och hans svärmor. Foto Adolf Hjort.

Kommentarer

Lars Erik Öhman var född den 29 nov 1862 som son till fältjägaren Johan Ahlkvist o h h Anna Lisa Larsdotter Hedström i Alvik. Han gifte sig 1885 14/11 med Anna Sophia Öhlund, f 1856 4/121 i Piteå lf. I familjen föddes sönerna Nils Erik, f 1886 19/11 d 1892 10/1, och Carl Wilhelm, f 1890 19/8.

Enligt egen utsago tog han tjänst som soldat för roten nr 16 Öhman, tidigare Uhr, i Långnäs år 1882. Samma år som Norrbottens fältjägarkår flyttade sin övningsplats från Pitholms hed till Notviken. Husförhörslängderna visar dock att han under de första åren synes ha bott kvar hos modern på torpet i Alvik. Först efter giftermålet, eller närmare bestämt den 5 juni 1886, verkar han och hustrun ha flyttat till Långnäs by. Enligt muntliga uppgifter var de först bosatta i ett torp beläget mellan "Häsch" och "Häsch-Erik". Det är möjligt att detta var den gamla platsen för byns soldattorp, innan de senare fick flytta till utkanten av byn. Torpet de senare flyttade till var beläget på norra sidan av landsvägen mot Ale och går numera, efter en senare ägare, under namnet "Per-Mäsch". Några år efter indelningsverkets upphörande år 1901, så sålde rotebönderna befintliga torpställen och då köpte Öhman och hans hustru torpet på andra sidan vägen, det s k "West-torpet". Efter deras köp kom stället att kallas "Öhmesch".

Trots initiala problem med förläggningar och utspisning på den nya övningsplatsen Notviken, så lovordar Öhman lägerlivet och då särskilt maten. "Den var prima och man fick äta så mycket som möjligt." Det sistnämnda säkert av stor betydelse för en fattig torparpojke, uppväxt under 1860-talets svåra nödår. Enligt uppgifter från annat håll så bestod manskapets matsedel av kaffe eller choklad tidigt på morgonen, till frukost sill och potatis omväxlande med sill och gröna ärtor, samt ibland stekt korb och potatis. Middagen utgjordes i regel av köttsoffa eller ärtsoppa med fläsk – en alltid uppskattad rätt. Till aftonmålet serverades vanligen gröt, korb eller ost, bröd och margarin. Sommartid bjöds en gång i veckan på fisk, i regel sik. Söndagarnas ständigt återkommande huvudrätt var kalops.

En annan iakttagelse värd att notera är Öhmans stora olust när under en manöver i Enköpingstrakten, flera tusen man blir uppställda på ett stort vetefält för avtackning av konungen. Han säger att det gjorde honom ont att se säden nedtrampas "Det var ju ändå Guds gåvor som vi trampade under fötterna". Ännu en mansålder efteråt svider det i den gamle knektens hjärta när han tänker på hur man bar sig åt. En erfarenhet han säkert delade med Gustav II Adolfs bondeknektar på Breitenfelts och Lutzens slagfält samt Karl XII:s karoliner under de många fälttågen i Polen och Ryssland.

Öhman belyser också en annan av lägerlivets mindre uppbyggliga sidor, nämligen det flitiga bruket av brännvin. "På paviljongen fick man köpa brännvin för 50 öre kvarteret" och inte var det så noga med öppethållningstiderna heller (1 kvarter=0,33 liter). Förmodligen avses här den ölhall som sedan de första åren fanns uppförd ovanför Notvikens ångbåtsbrygga. Den revs sommaren 1901 och ersattes av ett nytt marktenterihus, som Luleå Bryggeri uppförde mot ensamrätt på försäljning av malt- och läskedrycker på lägerplatsen. Dessutom kunde man på fritiden besöka krogen i Gammelstad, där försäljning av starka drycker skedde.

Enligt Öhman brann det gamla soldattorpet, som han hade köpt och nyttjade till sommarstuga, ned före julen året innan intervjun gjordes. Senare uppfördes en ny stuga på samma plats, vilken ännu står kvar. Här bodde, efter det att Lars Erik Öhman gått bort, sonen Carl Wilhelm (Ville) Öhman med sin familj. I familjen föddes fyra barn, som alla dog i TBC. Efter första hustruns, Hulda Johanna, död gifte Ville om sig med Elsa Sundström från

Långnäs. Efter det att Ville hastigt gått bort den 11 januari 1960, kom Elsa att bo kvar i huset under ytterligare fjorton år, innan hon flyttade till Luleå. Hennes dotter Gulli ärvde sedan gården.

Karl August Wikström Spjut var född den 7 januari 1872 som son till Nils Petter Wikström o h h Anna Lena Olofsdotter på Alvik nr 11. Han gifte sig 1893 18/6 med Lovisa Johansdotter Ahlkvist, f 1860 29/11, som var dotter till fältjägaren Johan Ahlkvist o h h Anna Lisa Larsdotter Hedström i Alvik. Karl Spjut och Lars Öhman var således svågrar. Efter första hustruns död gifte Spjut om sig med Maria Ahlman från Alvik, som tidigare hade tjänat piga i Persön.

Under Spjuts tid som soldat var han bosatt på Alviksheden, i det soldattorp som rotebönderna för nr 8 tillhandhöll. Det kallades då för "Spiot-torpet" och inköptes senare av familjen Svanberg. Efter avslutad tjänst år 1908 köpte Spjut ett hemman om 1/64 mantal under Alvik nr 14, vilket efter en tidigare ägare gick under namnet "Nåorlunds". Stället kom sedan allt framgent att benämnas "Spiot" efter den nye ägaren.

Andra hustrun Maria inköpte ett par år senare, för pengar hon tjänat som piga hos bönder i trakten, Alms soldattorp på Alviksheden. Detta nyttjades sedan som bostad av hennes mor Lisa-Kajsa, till det att hon dog på 1930-talet. Därefter stod husen öde till det att den nya Älvsbyvägen drogs fram på 1960-talet och husen måste rivas.

För att återknyta till livet som indelt soldat på Notvikens lägerplats under de årliga övningarna, så uttalar sig även Karl Spjut i mycket positiva ordalag om dessa. "Det var en härlig tid" säger han och önskar att han kunde få återuppleva dessa dagar, sina 62 år till trots. Vidare så uppger både han och Lars Öhman att befälet var prima, framför allt synes kompanichefen kapten Emil Melander ha satt outplånliga spår i deras minne.

Dessa uttalanden om såväl mat som befäl, samt krigarlivet i allmänhet, står i bjärt kontrast mot de dagboksanteckningar som en menig värnpliktig från Tornedalen nedskrivet i augusti 1914. Han skriver bl a: "Vi kom hit (Degerberget söder om Boden) kl sex på kvällen. Så var det kvällsvard för oss; vidbränd gröt, skummjolk och skämd ost och dessutom thé att dricka. Och så måste man åter gå till vila i dessa jämmerliga boningar, där vi får böka och slåss mot kylan hela natten, eftersom vi varken ha eldstad eller sängkläder." Dessförinnan har han sammanfattat sin syn på livet i kronans kläder med orden: "Å denna trældom går inte med ord att beskriva."

Vad hade då hänt under tjugo-trettio år som låg mellan tornedalsynglingens upplevelser av det militära och de minnesbilder som spjut och Öhman tecknar från 1880- och 1890-talets lägerliv. Frånsett det faktum att gamla män ofta tenderar att försköna sin ungdoms bragder, så finns några fakta att peka på som kan förklara denna skillnad i syn på lägerlivet.

Karl Spjut och Lars Öhman voro indelta knektar med fast anställning enligt kontrakt med rotebönderna. I detta kontrakt ingick ett torpställe med nödiga hus och lite jord, tillräckligt för att föda ett par kor. Den indelte soldaten var således en integrerad del av bondesamhället och de årligen återkommande lägerveckorna utgjorde säkerligen ett välkommet avbrott i det vardagliga arbetet med jorden.

År 1901 upphörde indelningsverket och de indelta knektarna avvecklades allt eftersom rotarna blev vakanta. I stället skulle härordningen helt bygga på allmän värnplikt. Denna

tingens ordning var inte populär på alla håll och det finns uppgifter om unga män som emigrerade till Amerika för att undgå värnplikten. Dessutom fördes en antimilitär propaganda årtiondena före demokratis genombrott i Sverige. Bl a Strindberg angrep den allmänna värnplikten som han ansåg onödig. Först när parollen ”en man – ett gevär – en röst” kunde anses vara genomförd, i och med parlamentarismens genombrott i landet 1918-21, synes tanken på allmän värnplikt ha accepterats.

Man kan heller inte utesluta tanken att Spjut och Öhman tillhörde en äldre generation med erfarenheter från svårare tider, då nöden grinade fattiga torpare i ansiktet och bark i brödet var vanligt förekommande. För dessa män representerade befälet konungen och överheten, vilken inte bar sitt svärd förgäves utan tvärtom som i Spjuts berättelse kunde stödja honom i hans kamp för sina rättigheter visavi rotebönderna.

Den av befälet som både Spjut och Öhman nämner med respekt och värme, kaptenen Emil Melander, var född den 18 maj 1856 som son till majoren Albert Melander o h h Sophie Ågren i Karlskrona. Han började sin bana som underlöjtnant vid Värmlands fältjägarbatal 1876, blev löjtnant vid generalstaben 1885 och kapten vid Norrbottens regemente 1894. Han slutade sin bana som överste och chef för generalstabens topografiska avdelning och rikets kartverk 1903-16. Melander avled 1930.



Officerskåren vid Norrbottens regemente 1893, sittande fjärde från vänster Emil Melander.

Bakom dessa torra fakta döljer sig en sammansatt och rikt begåvad personlighet. Här må endast nämnas hans starka kristna och sociala engagemang, mot vad han uppfattade som sedligt förfall och moralens upplösning. Vidare så grundade han med brodern Yngve Melander Bodens folkhögskola år 1896. Han var även en mångsidig skriftställare med titlar

som "Norrbottens finnbygder" (1895), "Norrbottens kolonisationshistoria" (1898) och "Blad ur min levnadsbok" (1926) som exempel på litteratur med anknytning till länet.

Att Melander var begåvad det förstår vi av det faktum att han antogs vid den i slutet på 1800-talet nygrundade generalstaben och han slutade som chef för dess topografiska avdelning. Han anlätades även som svensk kommissarie vid översynens av gränserna mot Norge och Ryssland åren 1896, 1901 och 1912. Riksbekant blev han genom det s k "Notvikenbråket". Egentligen inte en enskild händelse, utan en hel serie sådana och i mittpunkten för dem alla stod Emil Melander. Denne hade rätt snart efter transporten till regementet kommit på kant med en stor del av officerskåren och åren före sekelskiftet så kulminerade problemen i och med att Melander drog flera yngre kollegor inför krigsrätt. Bl a med åberopande av den s k Anjalaparafrasen, som handlade om "rådplägning i ämnen, genom vilkas avhandlande fruktan, misströstan eller missbelåtenhet kan hos krigsfolket utbredas". Det hela lugnade dock ned sig när Melander befordrades till överstelöjtnant vid generalstaben och I 19 fick en ny regementschef. "Du har haft emot dig en satans liga däruppe", lär kung Oskar senare ha yttrat till Melander, syftande på Notvikstiden och det åtal, som omsider väcktes mot honom för misshandel av meniga soldater fem år tidigare. Åtalet resulterade dock i ett frikännande, enär de slag och dragningar i öronen som förekommit inte bedömdes som misshandel.

Spjut och Öhmans ord om sträng, fordrande och bister bär alltså syn för sägen!

Vidsel annandag pingst 2004
Anders Sandström